

ŽODŽIŲ ŽAISMO VERTIMAS J. PRÉVERT'Ų POEZIJOS RINKTINĖJE *PUOKŠTĖ*

TOMAS TAŠKAUSKAS

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Vertimo studijų katedra

tomas.taskauskas@gmail.com

Straipsnyje analizuojamas ir vertinamas žodžių žaismo perteikimas Jacques'o Prévert'o poezijos rinktinės *Puokštė* vertime į lietuvių kalbą. Glaustai aptarus J. Prévert'o stiliaus ypatybes, bendrąsias poezijos vertimo problemas ir pristačius žodžių žaismo sampratą bei vertimo strategijas, analizuojami konkretūs žodžių žaismo J. Prévert'o poezijoje vertimo atvejai, svarstant galimas vertimo alternatyvas. Analizuojant ir vertinant eilėraščių vertimus į lietuvių kalbą daugiausia remiamasi Henri Meschonnic'o (2012) vertimo poetikos postulatais*.

ĮVADAS

Vieno žymiausių XX a. prancūzų poetų Jacques'o Prévert'o eilėraščių rinkinys *Puokštė* jaunos lietuvių poetės Neringos Abrutytės išverstas į lietuvių kalbą ir išleistas dar 1999 m., bet nei tada, nei vėliau nesusilaukė recenzijos. Šis faktas gana gerai iliustruoja ir bendrą poezijos vertimų tyrinėjimo situaciją Lietuvoje – kryptingų tyrimų trūksta, įvairiuose moksliniuose leidiniuose paskelbta tik keletas pavienių straipsnių, o teoriniai šios srities veikalai lietuviškai apskritai nepublikuojami. Nepaisant to, kaip šmaikščiai pažymi poetas ir vertėjas Eugenijus Ališanka, poezijos vertėjai tarsi don kichotai vis vien kaunasi su tekstų malūnais, ne tik kovodami su verčiamų tekstų užsispyrėlišku pasipriešinimu, žodynų stygiumi, bet ir nepaisydami paplitusios išankstinės nuostatos, esą poezija apskritai neišverčiama (Ališanka 2007, 22).

Šiuo straipsniu, kurio tiesioginis tikslas yra pateikti ir kritiškai įvertinti žodžių žaismo vertimus J. Prévert'o eilėraščių rinkinyje *Puokštė*, tikimasi praplėsti bendrąją poezijos vertimų į lietuvių kalbą tyrinėjimų lauką, praturtinti su tekstų malūnais kovojančių vertėjų arsenalą naujomis idėjomis ir strategijomis. Apžvalginėje straipsnio dalyje aptariamos J. Prévert'o poetikos ypatybės. Vėliau, daugiausia remiantis Henri

* Straipsnio autorius nuoširdžiai dėkoja doc. dr. Liucijai Černiuvienei už patarimus ir pagalbą rengiant šį straipsnį.

Meschonnico vertimo poetikos prieiga, referuojamos bendrosios poezijos vertimo problemos, pristatoma žodžių žaismo samprata ir vertimo strategijos. Galiausiai, pasitelkiant teorinį kontekstą ir naudojant gretinamąjį-aprašomąjį bei analitinį metodus, analizuojami ir vertinami konkretūs J. Prévert'o žodžių žaismo vertimai į lietuvių kalbą, svarstomos galimos vertimo alternatyvos.

J. PRÉVERT'O POETINIO STILIAUS YPATYBĖS

Kai kurių vertimo teoretikų teigimu, poetinis vertimas yra vykęs tik tuo atveju, jei perteikia verčiamo poeto stilių (Connolly 1998, 173), tad stilistinė analizė yra būtinas etapas tiek prieš verčiant vieną ar kitą autorių, tiek prieš imantis analizuoti ir vertinti esamus vertimus. Poezijos vertėją galima prilyginti floristui, dėliojančiam verčiamo eilėraščio puokštę iš gimtosios kalbos gėlių ir kartu besistengiančiam perteikti originalo kalbos sintaksinius ir semantinius niuansus, estetinį ir emocinį krūvį. Kiekvienas reikšmės atspalvis, kiekvieno žodžio vieta arba sinonimo pasirinkimas gali nulemti, ar verstinio eilėraščio puokštė bus ne tik maloni skaitytojui, bet ir tiksliai bei paveikliai perteiks originalą. Taigi – keletas žodžių apie J. Prévert'o stilių.

Kaip ir daugumos siurrealizmo srovei priskiriamų autorių, J. Prévert'o poezija sunkiai kategorizuojama, eklektiška. Williamas E. Bakeris (Baker 1967, 79), kalbėdamas apie J. Prévert'o kūrybą, aptaria ne poeto stilių, bet stilius (dgs.). Anot literatūrologo, J. Prévert'as neapsiriboja siurrealistine estetika, kuri išsiskiria individualios vaizduotės žaismu, dažnai neatpažįstamai perdarančiu tikrove. Poetas taip pat kūrė nemažai „reportažinių“ tekstų, kuriuose tikrovė vaizduojama referenciškai (Baker 1967, 71). Tačiau siurrealizmas paliko ryškų pėdsaką autoriaus kūryboje ir estetinėje savivokoje, nors tyrinėtojai ir pabrėžia, kad poetui būdinga savita siurrealizmo interpretacija (Aurouet et al. 2003, 10).

J. Prévert'as kūrė įvairaus ilgio ir skirtingų žanrų tekstus – laisvasias eiles, poetinę prozą, rimuotus eilėraščius. Autoriaus tekstuose galima rasti plačią gamą emocijų ir temų – pokalbiai, keistos ir tragiškos istorijos, dainelės vaikams, lyriški, liūdni ir džiaugsmingi pastebėjimai apie meilę, mirtį, neteisingumą, laisvę, istorinius įvykius ir kasdienybę (Spehner 2010, 28–29). J. Prévert'o kūryba taip pat vadinama įvykio poezija (Aurouet et al. 2003, 10), jai būdingas siužetiškumas. Svarbu akcentuoti, kad poetui būdingas ne abstraktus, o konkretus kalbėjimas, vaizduojamos kasdieniškos situacijos, tekstų herojais tampa laukiniai gyvūnai, paprastus darbus dirbantys žmonės, vaikai, itin dažnai – gražios ir jaunos moterys, o antiherojais – įvairūs nelygybę įkūnijantys asmenys – karaliai, generolai, popiežiai ir t. t. (Baker 1967, 23) Laisvė yra viena iš kertinių sąvokų, padedančių suprasti J. Prévert'o pasaulėjautą. Autoriaus kūryboje dominuoja emocinis, spontaniškas ir laisvas, o ne intelektualinis santykis su tikrove (Baker 1967, 71). Tačiau tariamu J. Prévert'o poezijos paprastumu nereikėtų

apsigauti. Poeto kūryboje gausu intertekstų iš literatūros, teatro ir kitų kūrinių (Aurouet et al. 2003, 16), nemažai daliai eilėraščių būdingas ironiškas tonas.

Laisvė J. Prévert'ui yra kertinė ir santykyje su pagrindine kūrybine medžiaga – kalba. Literatūros kritikai poetą vadina kalbos virtuozu, gebančiu savitai perdirbti kalbines klišes, posakius, kurti originalius kalambūrus ir naujažodžius (Spehner 2010, 28–29). Poeto žaidimo žodžiais taikiniu tampa įvairūs religiniai, politiniai, publicistiniai stereotipai. Anot literatūrologų, J. Prévert'as įvairias kalbos figūras, pvz., anaforas, vartoja ne kaip savitiksles menines priemones, bet kartu siekia ir komizmo efekto (Froidefond 2007, 76). To paties siekiama ir nereguliariai vartojant kalbą, žaidžiant homonimais, fonetinėmis analogijomis ir asociacijomis (Aurouet et al. 2003, 11). Oksimoronas, tam tikri sąmoningi kalbiniai riktai, kalambūrai, daugiareikšmiškumas, atsitiktiniai rimai yra psichologinės technikos, kurias siurrealistai įjungė į poetinį metodą. Teigdami, kad tik sąmonėje gimstąs įvaizdis, neiškreiptas racionalumo cenzūros, siurrealistai stengėsi išlaisvinti vaizduotę per automatinį rašymą. Autoriaus žongliravimas žodžiais turi ir gilesnį tikslą – parodyti, kad žodžiai tėra žodžiai, kad jie negali pakeisti tikrovės ir atstoti to, ką reprezentuoja (Baker 1967, 70).

Atskirai paminėti vertas specifinis J. Prévert'ui būdingas žodžių žaismas – „inventorizacija“ (pranc. *inventaire*), kuri W. E. Bakeris vadina literatūriniu koliažu (Baker 1967, 71). Tai intuityvus skirtingų, tarpusavyje logiškai nesisiejančių elementų išvardijimas, siekiant emocinio efekto, užuot apgalvotai jungus mintis ir tas jungtis estetiškai nudailinus.

POEZIJOS VERTIMAS – KOMPROMISŲ MENAS

Poezijos vertimas tradiciškai laikomas vienu iš sudėtingiausių literatūrinio vertimo porūšių, keliančių daug diskusijų. Nors poezija verčiama jau ne vieną tūkstantmetį, vis kyla klausimas, ar poezijos vertimas apskritai įmanomas. Šią problemą didina specifiskas kalbos vartojimas poezijoje – eilėraščiuose panaudojamos konotacinės, o ne denotacinės kalbos išgalės, forma (fonetinė išraiška, sąskambiai) ir turinys (prasminių asociacijų žaismas) yra neatsiejamai susiję (Connolly 1998, 170–171). Todėl kai kurie teoretikai daro išvadą, kad poezijos vertimas apskritai neįmanomas, nes neįmanoma adekvačiai suprasti visus originalaus teksto sluoksnius ir tuo labiau juos perteikti vertimo kalba, kitai kultūrai ir kalbai priimtinomis formomis (Connolly 1998, 170–171).

Patys poezijos vertėjai neretai irgi laikosi nuostatos, kad poezijos vertimas yra neįmanoma ir vis dėlto reikalinga užduotis. Tad poezijos vertimas priimamas kaip kompromisų menas – galutinio rezultato sėkmė visada tėra dalinė. Nepaisant vienodo išeities taško, poezijos vertėjai yra pasidaliję į skirtingas stovyklas, priklausomai nuo to, kokio – turinio ar formos – kompromiso labiau siekia.

Dalis vertėjų linkę pritarti pažodiniam poezijos vertimui, kuo tiksliau išverčiant žodžių reikšmes ir atkartojant originalo kalbos sintaksines struktūras. Šios pozicijos

šalininkams svarbiausia perteikti eilėraščio semantiką. Vadovaujantis tokia nuostata, rimuoti eilėraščiai gali būti išverčiami proza, pateikiant įvairius paaiškinimus (Connoly 1998, 173). Tačiau tenka sutikti su tokios laikysenos kritikų pastebėjimu, kad eilėraščio prasmė dažnai lieka mįslinga, iki galo neišaiškinama, nes yra kuriama per asociacijas. Taigi vertėjas verčia tik savąją eilėraščio prasmės interpretaciją (Connoly 1998, 173). Todėl verta kelti klausimą, ar pažodinis vertimas, dar vadinamas vertimu proza, tikrai leidžia be jokių trikdžių perkelti visą originalaus poetinio teksto semantinį turinį į vertimo kalbą.

Formą svarbiausiu eilėraščių elementu laikantys poezijos vertėjai laikosi *mimetinės* poezijos vertimo strategijos (Pym 2014), kurios esmė – vertimo kalboje kuo tiksliau imituoti originalo kalbos formą, pavyzdžiui, fonetinius sąskambius arba ir visą eilėraščio struktūrą (sonetas verčiamas sonetu). Šios strategijos taikymas dažnai susijęs su leksiniu teksto supaprastinimu – palyginti su originalu, vertime vartojama mažiau žodžių, struktūra supaprastėja, mažiau dviprasmybių, kalba paprastesnė (Pym 2014). Taigi pastaruoju atveju turinio atsisakoma dėl formos.

Kita vertėjų mokykla bando suderinti šiuos du kraštutinius ir laikosi nuostatos, kad forma yra eilėraščio estezės dalis, todėl būtina stengtis perteikti ir semantiką, ir formą, ir šios jungties formuojamą emocinį poveikį skaitytojui (Connoly 1998, 173). Emocinio poveikio perteikimas vertimo kalba yra bene sunkiausia užduotis, nes šis procesas reikalauja daug ekstralingvistinių žinių, t. y. adekvataus originalo ir vertimo kalbos kultūrinių kontekstų pažinimo. Nepaisant kylančių sunkumų, pastarosios pozicijos šalininkai pritaria pastangoms suderinti įvairius poetinio teksto lygmenis (Connoly 1998, 173). Kartais tai dar vadinama *analoginės formos* vertimo strategija – vertimo kalboje bandoma rasti formas, kurios atliktų tas pačias funkcijas kaip ir originalo eilėraštyje.

Panašaus požiūrio laikosi prancūzų poetas, vertėjas ir kalbos teoretikas Henri Meschonnicas, kurio išvalgos pasirinktos šio straipsnio teoriniu pamatu. Anot H. Meschonnico (2012, 18), jau pati skirtis tarp turinio ir formos, jų supriešinimas yra dirbtinis ir ydingas dalykas. Autoriaus vertinimu, tekstą reikia suvokti kaip visumą, kuriai būdingas ir skambesys. Literatūrinio teksto vertimas per prozodiją, ritmą, reikšmes, jungtį tarp formos ir temos turįs perteikti tą patį įspūdį kaip ir originalus tekstas (Meschonnic 2012, 18). Taigi tekstas suvoktinas kaip formos ir turinio lydinys.

H. Meschonnicas (2012, 18) teigia, kad kalbant apie literatūrinių tekstų vertimus neverta vartoti įsigalėjusių sąvokų „ištikimybė“ ir „atitikmuo“, nes jų turinys labai miglotas. Dar daugiau, atitikmuo, anot teoretiko, turėtų padėti vertimo skaitytojui ne pamiršti kalbinius, kultūrinius ir istorinius skirtumus tarp dviejų kalbų, o priešingai – išryškinti įvairius ktoniškumo aspektus. Be to, vykęs vertimas neturėtų būti laikomas interpretacija, kadangi interpretuojamas prasminis turinys, atskiriant jį nuo formos. O literatūrinis tekstas vienu metu yra ir prasmės nešiklis, ir pati prasmė – jis daro tai, ką sako. Lygiai taip ir vykęs vertimas turėtų daryti tai, ką sako (Meschonnic 2012, 25). Literatūriniam tekstui būdinga išskirtinė ritmo, prozodijos ir semantikos jungtis (Meschonnic 2012, 30). Taigi

verčiant svarbu išlaikyti kūrybišką santykį su originalo kalba, kad vertimo kalboje būtų galima perteikti originalo kalbos specifika, nepaneigiant jos kalbinio, kultūrinio, istorinio savitumo, antraip vertimą galima laikyti ne vien nevykusi, o apskritai neįvykusi vertimu arba visai ne vertimu (Meschonnic 2012, 22).

H. Meschonnicas (2012, 32) taip pat įvardija įprastiems vertimams būdingas keturias originalaus teksto visumą iškraipiančias vertimo strategijas, kurias vadina vertimo teratologijomis²:

- 1) teksto dalių *ištrnyimas* arba praleidimas, kai vertėjas išima žodį ar žodžių grupę;
- 2) *pridėjimas*, nes esą vertime reikia kažką papildomai aiškinti;
- 3) žodžių grupių *perkėlimas*: rodant nepagarbą pozicijos semantikai pradžioje buvę elementai atsiduria pabaigoje, vidurio elementai – pradžioje, o pabaigos – viduryje;
- 4) *netikri atitikmenys* – vienas prasminis vienetas perteikiamas keletu elementų arba atvirkščiai, keli prasmės vienetai perteikiami vienu elementu, taip suardant semantinį teksto ritmą.

Anot H. Meschonnico (2012, 32), dažniausiai galima visas šias strategijas atpažinti viename tekste, o pagrindinis jų taikymo argumentas – siekis, kad tekstas esą natūraliai skambėtų vertimo kalba. Tačiau taip dažnai įvyksta nedovanotinas literatūrinio kūrinio apiplėšimas – konkreti ištara redukuojama iki bendrinės kalbos sistemos, ritmas supaprastinamas iki prasmės, polisemija – iki monosemijos (Meschonnic 2012, 105).

Mokslininko nuomone, poetinį tekstą nuo kitų teksto tipų skiria *poetinės minties* specifika, t. y. temos perkeitimas, išrandant naujus išraiškos, jausenos, mąstymo, supratimo, matymo ir buvimo kalboje apskritai būdus (Meschonnic 2012, 36). Būtent šį kalbą perkeičiantį poetinės minties judesį ir reikia išversti. Pasak H. Meschonnico, vykusiems vertimams būtinos dvi sąlygos – intuityvus kalbos, kaip ritmo, prozodijos ir semantikos jungties, pojūtis ir gebėjimas subjektyvinti kalbą, kūrybiškai perteikiant literatūrinę temą (Meschonnic 2012, 69). Mokslininko vertinimu, geras yra tas vertimas, kuris išsaugodamas santykį su teksto originalo kalba poetika išranda ir sukuria savitą poetiką ir išlaikydamas teksto visumą perteikia ir jo kitoniškumą (Meschonnic 2012, 164). Tik taip verčiant nuošalyje nepaliekamas teksto literatūriškumas.

Šiuo atveju pažymėtinas vienas įdomus dalykas – egzistuoja ryšys tarp poezijos rašymo ir vertimo. Dauguma poetų yra ir poezijos vertėjai (Connolly 1998, 175). Koreliacija galioja ir kalbant apie straipsnio objektą – J. Prévert'o eiles į lietuvių kalbą išvertusi Neringa Abrutyte pati yra poetė. H. Meschonnico nuomone, ši koreliacija natūrali – kadangi eilėraščio vertimas turi būti eilėraštinis vertimo kalboje, kompetentingas vertėjas privalo išmanyti specifinį žanro santykį su kalba, todėl geriausi poezijos vertėjai dažniausiai ir yra patys poetai (Meschonnic 2012, 103).

² Teratologija yra biologijos dalis, tirianti organizmų vystymosi anomalijas. Pasitelkdamas šią metaforą, H. Meschonnicas lygina tekstą originalo kalba, kurį laiko sveiku ir integraliu kūnu, su verstiniu tekstu, kuriam gresia įvairios anomalijos. (Aut. past.)

ŽODŽIŲ ŽAISMO VERTIMAS

Žodžių žaismas yra kalbinis reiškiny, itin aktualus tiek J. Prévert'o kūrybos, tiek apskritai poezijos vertėjams. *Vertimo studijų žodyne* žodžių žaismas apibrėžiamas kaip įvairūs kalbos reiškiniai, atsirandantys šnekoje dėl stilistiniam efektui sukelti naudojamų žodžių, kaip kalbos ženklų, santykių įvairovės (VSŽ 2014, 73). Iš apibrėžties akivaizdu, kad žodžių žaismas yra sunkiai klasifikuojamas reiškiny, todėl itin svarbu pabandyti apibrėžti aiškesnes šio kalbinio reiškinio ribas.

Ribų nustatymo problemišku atskleidžia klasikine tapusi kalbininko Romano Jakobsono idėja apie poetinę kalbos funkciją, kuriai būdingas „nukreiptumas į save“, dėmesio sutelkimas į pačią kalbą (Jakobson 2004, 15). Poetinę funkciją, kuri dominuoja poetiniuose tekstuose, irgi galima laikyti savotišku žaidimu žodžiais. Taigi kyla klausimas, kaip vertinti poeziją, t. y. ar kiekvienas poetinis tekstas negalėtų būti laikomas ištisiniu žodžių žaismu? Juk, kaip pažymi ir H. Meschonnicas, eilėraštis yra kalbos aktas, kuriam būdinga iš žodžių tarpusavio santykių atsirandanti vidinė energija, užtikrinanti teksto gyvybingumą (Meschonnic 2012, 213). Vis dėlto straipsnyje laikomasi su sąvokos semantika susijusios nuostatos, kad žodžių žaismas, nors ir būdamas atskira visuma, tėra didesnės semantinės-sintaksinės visumos – teksto – dalis.

Įsivardijus, kas nėra žodžių žaismas, galima pereiti prie detalesnio sąvokos apimties išskleidimo. Straipsnyje naudojama prancūzų kalbininko Pierre'o Guiraud (1976) žodžių žaismo samprata. Anot mokslininko, žodžių žaismo esminis elementas yra dviprasmybė. Priklausomai nuo to, ar žaidžiama garsu, ar žodžiu, P. Guiraud išskiria atitinkamai fonetinį ir leksinį žodžių žaismą. Pirmasis paremtas žodžių skambesio panašumu, o antrasis – žodžių reikšmių panašumu (Guiraud 1976, 9). Prie žodžių žaismo prancūzų kalbininkas priskiria ir įvairias retorines figūras, kai fonetiniai arba leksiniai elementai yra vartojami tam tikra specifine tvarka, pvz., kalambūras (žodžių junginys, grindžiamas dviprasmybėmis bei netikėtu fonetiniu sąskambiu ir keliantis komišką efektą), etimologinis aiškinimas (netikėtai interpretuojama pirminė žodžio reikšmė), įvairių tipų, ypač vidinis, rimas (Guiraud 1976, 8). Verta paminėti, kad viena iš būdingiausių J. Prévert'o eilėraščių retorinių figūrų yra anafora, pagrįsta to paties žodžio ar frazių pakartojimu eilučių pradžiose, ir įvairios kitos kartojimo figūros. Kaip viena iš žodžių žaismo kategorijų, straipsnyje traktuojamos ir J. Prévert'o kūriniais būdingos intertekstinės nuorodos, nes autorius naudojami svetimų tekstų perdariniais siekdamas stilistinio poveikio.

Kalbant apie žodžių žaismo vertimą, pirmiausia privalu įsivardyti, kokias funkcijas šis kalbinis reiškiny atlieka tekste. *Vertimo studijų žodyne* rašoma, kad žodžių žaismas būna lyginamas su trumpuoju jungimu, kurį originalo tekste sukelia susidūrę žodžiai ir kuris natūraliai sukelia šypseną arba intelektualinį pasigėrėjimą (VSŽ 2014, 73). Panašiai, tik kiek detaliau, žodžių žaismo funkcijas aptaria prancūzų kalbininkas P. Guiraud. Pasak autoriaus, kalba yra nukreipiama į save, žaidimas žodžiais yra savitiksli, nes atskleidžia autoriaus virtuoziškumą, leidžia skaitytojui patirti intelektualinį malonumą (Guiraud 1976,

85). Pastaruoju atveju svarbi kriptografinė žodžių žaismo funkcija – skaitytojui malonu atrasti ir suprasti paslėptas užuominas (Guiraud 1976, 94). Įvairūs žodžių žaismo atvejai taip pat sustiprina pasakymo išraiškingumą, geriau perteikia emocijas, sukelia komizmo efektą (Guiraud 1976, 83). Galop ne mažiausią vaidmenį atlieka ir kalbos atnaujinimo funkcija – kuriant žodžių žaismą perkuriami posakiai, sukuriamos naujos sintaksinės konstrukcijos, išnaudojant kūrybinį potencialą plečiamos kalbos ribos apskritai (Guiraud 1976, 87). Pastaroji funkcija būdinga visiems literatūriniam tekstams.

Kaip versti žodžių žaismą poetiniame tekste? Olandų kalbininkas Dirkas Delabastita yra pasiūlęs net aštuonias žodžių žaismo vertimo strategijas (Delabastita 2004, 604), tačiau atsižvelgiant į H. Meschonnico išvalgas straipsnyje pateikiama tik dalis jų – tos, kurios atitinka adekvataus vertimo kriterijus verčiant iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą:

1) (ŽŽ > ŽŽ) originalo kalbos žodžių žaismas perteikiamas vertimo kalbos žodžių žaismu, kuris gali skirtis kalbine konstrukcija ir semantine struktūra, poveikiu skaitytojui, bet atlieka tą pačią funkciją;

2) (ŽŽ > retorinė priemonė) vieno tipo žodžių žaismas vertime perteikiamas kita su žodžių žaismu susijusia retorine priemone, pvz., kalambūras perteikiamas ironija arba paradoksu.

Akcentuotina, kad žodžių žaismas yra didesnės visumos – poetinio teksto – dalis, todėl jį verčiant, H. Meschonnico manymu, svarbu atsižvelgti į bendrą semantinį teksto ritmą. Taigi atmetant kitas vertimo strategijas, susijusias su žodžių žaismo semantinėmis parafrazėmis, praleidimu, perkėlimu arba pridėjimu, straipsnyje laikomasi nuostatos, kad poetiniai tekstai pasižymi itin stipriu įvairių kalbinių ir semantinių elementų tarpusavio sąryšiu, tad vertėjui neatpažinus arba tinkamai neišvertus žodžių žaismo paties eilėraščio vertimas tampa neįvykysiu vertimu. Iš šio žiūros taško perspektyvos vertinamas ir žodžių žaismo perteikimas J. Prévert'o eilėraščių vertime į lietuvių kalbą.

J. PRÉVERT'O VERTIMŲ ANALIZĖ

Kiekvienas eilėraštis yra didesnės visumos – poezijos rinkinio – dalis, todėl prieš pradėdant konkrečių tekstų analizę pridera pateikti keletą bendresnio pobūdžio pastebėjimų. *Puokštė*, išleista kaip dvikalbis poezijos rinkinys, tikrai marga – į ją pateko eilėraščiai iš 5 skirtingų J. Prévert'o knygų, išleistų 1949–1972 m. Tai pirmoji ir kol kas vienintelė autoriaus rinktinė, išversta į lietuvių kalbą. Tačiau jau įvadiniame vertėjos žodyje įsivelia simbolinė klaida – suklystama įvardijant vieną iš reikšmingiausių J. Prévert'o biografijos detalių, poeto mirties datą: užuot pateikus 1977 m. balandžio 11 d., kažkodėl parašoma, kad autorius mirė 1977 m. balandžio 12 d. Šis smulkus netikslumas tarytum išpranašauja bendrą eilėraščių vertimų tendenciją, kur menkos klaidelės tampa didelių verstinių eilėraščių nutolimų nuo originalų priežastimi.

Knygos trūkumus galima suskirstyti į dvi grupes – techniniai originalo bei vertimų neatitikimai (praleistos eilutės, nemotyvuota skyryba) ir eilėraščių semantikos skirtumai.

Techninius trūkumus iš dalies turbūt reikėtų priskirti ne tik ir ne tiek eilėraščių vertėjai, kiek knygos redaktorėms. Pvz., eilėraščio „Banginio medžioklė“ (Prévert 1999, 33–37) lietuviškas variantas dviem eilutėmis trumpesnis (neaišku kodėl dvi eilutės prijungiamos prie kitų, taip ignoruojant teksto autoriaus valią skaidyti tekstą fiksuotais semantiniais elementais). Nemotyvuoti autorinės valios pažeidimai kone sistemingai kartojasi ir kitų eilėraščių vertimuose. Eilėraštyje „Kokia jau esu tokia“ (Prévert 1999, 75–77) – ir keliuose kituose vertimuose – diskutuotinas skyrybos vartojimas: paskutinėje antros strofos eilutėje pavartojamas kablelis ir taškas, kurio originalo kalba nereikalauja. Paskutiniame teksto posmelyje įvairūs skyrybos ženklai (brūkšnys, klaustukas, šauktukas, taškai) tiesiog pilte pasipila, nors prancūziškame variante pavartotas tik daugtaškis ir taškas. Kadangi toks pasirinkimas kertasi su J. Prévert'o stiliumi (dauguma rinkinio eilėraščių originalo kalba – beveik be skyrybos ženklų), vertėja arba redaktorės turėjo susilaikyti nuo tokių sintaksinių interpretacijų. Skyryba yra verčiama, todėl netikslus jos perteikimas – irgi vertimo klaida.

Kita knygos silpnoji vieta – neįautrumas reikšmės niuansams ir semantiniai netikslumai, kurių pasitaiko daugumoje į rinkinį sudėtų vertimų. Ironiškai kandų J. Prévert'o tekstą apie meilę už pinigus „Meilė mane tokią padarė“ (Prévert 1999, 79–81) vertėja paverčia beveik lyriniu meilės eilėraščiu. Atkreiptinas dėmesys į jau pirmojoje strofoje esantį netikslų laiko vertimą – originalo kalboje kuriama įtampa tarp eilėraščio veikėjos vaikystės, būtojo laiko ir dabarties vertime išnyksta, nes vartojamas tik esamasis laikas: „Gimiau visiškai nuoga / Ir gyvenau kokia gimus“, nors tiksliau būtų „Gimiau visiškai nuoga / Ir gyvenau kokia gimus“. Tačiau labiausiai eilėraštyje išderina vertėjos pasirinkimas išversti eilutes „Pour la plupart du temps / Ce temps où je vis nue / Ce temps c'est de l'argent“ kaip „Su manim akimirkos brangios / Kai gyvenau nuoga / Gyvenau prabangiai“. Originalo tekste išsakyta mintis, kad daugumą laiko, kai eilėraščio veikėja būna nuoga, ji tai daro tik dėl pinigų, vertime tampa sunkiau suprantama pavartojus teigiamai konotuosius žodžius „brangus laikas“ ir „prabangiai“. Žinoma, galbūt atidesnis skaitytojas remdamasis bendruoju eilėraščio kontekstu ir šiuos žodžius gali suvokti kaip ironiją, bet savo laisva interpretacija ap sunkinti verčiama teksto supratimą nėra vertėjo užduotis.

Kita vertus, su kai kuriais J. Prévert'o poezijos vertimo iššūkiais vertėja susitvarkė itin sėkmingai. Nors knygoje vykusių vertimų yra ir daugiau, kaip pavyzdį galima pateikti trumpą trieilį:

1)

<p><i>J'aime mieux tes lèvres que mes livres.</i> (Prévert 1999, 112)</p>	<p><i>Labiau myliu tavo LŪPAS nei savo knygų LAPUS.</i> (Prévert 1999, 113)</p>
---	---

Originalo kalboje poetas sužaidžia žodžių *lèvres* (lūpos) ir *livres* (knygos) sąskambiu. Vertėja randa kūrybišką išeitį ir išverčia originalo žodžių žaismą žodžių žaismu lietuvių kalba. Kita vertus, dėl pasirinktos konkretizacijos strategijos nukenčia teksto semantinis ritmas – vertime padaugėja skiemenų ir ypač išsiplečia paskutinė eilutė. Vis dėlto tai laikytina neišvengiamu kompromisu. Tačiau sunku paaiškinti pasirinkimą originalo kalba mažosiomis raidėmis parašytus žodžius vertime perrašyti didžiosiomis. Juk poezijos skaitytojas ir be papildomo akcento gebėtų atpažinti žodžių žaismą.

Žodžių žaismas sudaro ir J. Prévert eilėraščio „Daina“ (Prévert 1999, 133) pamatinį struktūrinį elementą. Laisva vertėjos interpretacija ir pridėjimai bei sintaksiniai pakeitimai šiuo atveju suardo semantinį eilėraščio ritmą ir iškraipo originalo tekste esančius pasikartojimus, pvz., 6 ir 7 eilutėje esantį chiazmą arba 2, 4 ir paskutinių trijų eilučių anaforas. Ne iki galo motyvuotai išverstas ir teksto pavadinimas – originalo „Chanson“ lietuviškai tampa „Dainele“. Galbūt taip vertėja siekė perteikti tekstui būdingą nerūpestingumo atmosferą.

2)

<i>Quel jour sommes-nous ? Nous sommes tous les jours Mon amie Nous sommes toute la vie Mon amour Nous nous aimons et nous vivons Nous vivons et nous nous aimons Et nous ne savons pas ce que c'est que la vie Et nous ne savons pas ce que c'est que le jour Et nous ne savons pas ce que c'est que l'amour. (Prévert 1999, 132)</i>	<i>Kuri šiandien diena? nesvarbu Visos dienos juk priklauso mums Mano drauge Mes kartu visą gyvenimą Mano meile Mes mylimės ir mes gyvename Gyvename ir mylimės ir dieną Kuri mūsų ir mūsų – gyvenimas Ir nežinome kuri šiandien diena Ir nežinome kas yra meilė ta (Prévert 1999, 133)</i>
--	---

Sunkiausia į lietuvių kalbą išversti 1 eilutės sąskambį su 2 ir 4 eilutėmis, kuri vertime į anglų kalbą perteikti būtų gana lengva. J. Prévert'as žaidžia prancūziško posakio *Quel jour sommes-nous* dviprasmybe, vėlesnėse eilutėse vartodamas ne perkeltinę šių žodžių reikšmę („kuri šiandien diena“), bet pažodinę reikšmę („kurioje dienoje mes esame / mes esame visos dienas“), taip per modifikuotą epiforos variantą kurdamas fonetinį-semantinį sąskambį. Eilėraščio audiniui šis elementas esminis, todėl siekiant išlaikyti įspūdį reikėtų sugalvoti lietuvišką žodžių žaismą, atliekantį panašią funkciją. Bent iš dalies neperteikus šio garsų ir prasmių žaismo, kažin ar apskritai galima laikyti eilėrašį išverstu. Kaip pažymi H. Meschonnicas (2012, 164), egzistuoja daugybė gerų vertimų, lygiai kaip ir daugybė prastų, nes vertimas priklauso nuo vertėjo mokėjimo subjektyvinti kalbą poetiniam santykiui su tikrove. Galbūt alternatyvus vertimo variantas galėtų skambėti taip:

3)

*Kuri šiandien diena?
Dieną šią ar aną mudu esame
Mano drauge
Visą gyvenimą mudu esame
Mano meile
Mes mylimės ir mes gyvename
Mes gyvename ir mes mylimės
Mes nežinome kas yra gyvenimas
Mes nežinome kas yra diena
Mes nežinome kas meilė yra³*

J. Prévert'o eilėraštyje „Fiesta“ (Prévert 1999, 147) reportažiškai vaizduojamas mylimųjų artumo įkarštis irgi neapsieina be netgi kelių žodžių žaismų (tekste pažymėti paryškintai):

4)

<p><i>Et les verres étaient vides et la bouteille brisée Et le lit était grand ouvert et la porte fermée Et toutes les étoiles de verre du bonheur et de la beauté resplendissaient dans la poussière de la chambre mal balayée Et j'étais ivre mort et j'étais feu de joie et toi ivre vivante toute nue dans mes bras. (Prévert 1999, 146)</i></p>	<p><i>Ir taurės visai tuščios Ir sudaužytas butelis Ir lova sujaukta baisiai Ir uždarytos durys Ir stiklo žvaigždės Iš laimės visos ir grožio Žėrėjo dulkėse Kambary nešluotame Ir aš mirtinai girtas Tarsi džiaugsmo ugnis Ir tu svaigiai nusvirusi Man ant rankų nuoga miršti. (Prévert 1999, 147)</i></p>
--	--

Teksto komentavimą galima pradėti nuo techninės pastabos – nors originale autorius strofą padalija į keletą semantinių-intonacinių elementų tik kai kurias eilėraščio eilutes pradėdamas didžiąja raide, vertėja šio subtilaus niuanso nepaiso ir vertime visos eilutės pradėdamos didžiosiomis. Nors nuosekliai nesistengiama versti fonetinių sąskambių, kažkodėl nepaisoma ir eilėraščio semantinio ritmo – originale pirma įvardijami daiktavardžiai, o tik vėliau būvardžiai; lietuviškame variante šio principo nesilaikoma.

³ Straipsnio autoriaus vertimas.

Atkreipkime dėmesį į keletą žodžių žaismo pavyzdžių – pirmiausia J. Prévert'as sužaidžia opozicijomis *ouvert* (atvira) ir *fermée* (uždara). Kadangi pirmasis būdvardis nelabai dera su originale jam priskirtu daiktavardžiu „lova“, verta būtų kūrybiškai perimti autoriaus norėtą opoziciją pasitelkiant papildomų elementų: „Ir lova kviečianti prigulti / ir durys ginančios įeiti“. Kitas žodžių žaismas yra paremtas metaforiniu vieno objekto savybių perkėlimu kitiems objektams ir būsenoms – dužusio butelio šukes pavadinęs stiklo žvaigždėmis, lyrinis subjektas žvaigždėmis pavadina ir laimę bei grožį. Vertėjos laisviau interpretuotas eilutes reikėtų versti taip: „Ir visos stiklo / grožio ir laimės žvaigždės“. Svarbiausias eilėraštyje žodžių žaismas pavartojamas siekiant perteikti kulminacinę būseną. Autorius vėlgi žaidžia opozicijomis, tik šįsyk pasitelkia ir perdaro žinomą posakį – „mirtinai girtas“ (*ivre mort*). Lyrinis subjektas įvardija, kad yra prisigėręs iki sąmonės netekimo, ir šią būseną priešina su savo mylimosios gyvybingumu nusikaldindamas naują posakį „gyvybingai girta“ (*ivre vivante*). Originalo kalboje toks naujadaras skamba natūraliau nei lietuviška kalkė, todėl verčiant praverstų paieškoti panašų poveikį turinčių opozicijų – „girtas iki sąmonės netekimo“ ir „girta iki sąmonės atradimo“ ar pan.

Versdama trumputį eilėraščių „Alicante“ (Prévert 1999, 143) vertėja pritaiko ir konkretizaciją, interpretuodama žodį *présent* kaip „dovana“, nors jis gali reikšti ir „dabartį“, ir generalizaciją – suknelė ant kilimo (*robe sur le tapis*) tampa drabužiu ant žemės:

5)

<i>Une orange sur la table</i> <i>Ta robe sur le tapis</i> <i>Et toi dans mon lit</i> <i>Doux présent du présent</i> <i>Fraîcheur de la nuit</i> <i>Chaleur de ma vie.</i> (Prévert 1999, 142)	<i>Apelsinas ant stalo</i> <i>Ant žemės drabužis tavo</i> <i>O lovoje mano kaip dovana</i> <i>Brangesnė nei bet kada</i> <i>Saldi it miegas nakties</i> <i>Tu gyvybė mano širdies.</i> (Prévert 1999, 143)
--	--

Tačiau eilėraščio vertimui trūksta nuoseklumo. Originalo tekstas pasižymi labai aiškia struktūra: pirmosios trys eilutės skiriamos objektų ir subjektų vietai nupasakoti (*tas yra ten*), paskutiniosios trys – aplinkybėms apibūdinti (*kas kieno*); tarpusavyje rimuojamos 2 ir 3, 5 ir 6 eilutės. Vertėja ne tik išardo šią struktūrą, bet ir nepasiūlo jokie kūrybiško varianto, kaip būtų galima išversti centrinį žodžių žaismą *Doux présent du présent*, kuriame per žodžio *présent* dviprasmiškumą susipina dvi reikšmės – „Saldi dabarties dovana“ ir „Lengva dabarties akimirka“.

Galiausiai panagrinėkime J. Prévert'o eilėraščių su intertekstinėmis nuorodomis – „Netikėtai“ (Prévert 1999, 141), kuris prasideda nuo lyrinio subjekto susitapatinimo su Jėzaus nekaltuoju prasidėjimu. Šiuo atveju svarbu prisiminti ir antiklerikalines autoriaus nuostatas, kurios jo kūryboje dažnai pasireiškėdavo ironijos pavidalu (Baker 1967, 23–24).

Ironiškas požiūris būdingas ir šiam rinkinio eilėraščiui:

6)

<p><i>Moi aussi je suis le fils de l'homme quand je suis né ma mère n'était pas là Où était-elle ? Au marché peut-être ou chez les voisins pour leur emprunter du pain et du vin En son absence mon père a fait l'impossible pour faire le nécessaire [...] (Prévert 1999, 140)</i></p>	<p><i>Aš esu vyro sūnus man gimus motina buvo išėjus Kur ji buvo? Turguje turbūt ar pas kaimynus skolino jiems duonos ir vyno Jos nebuvo, bet mano tėvas atliko galima sakyti žygdarbį [...] (Prévert 1999, 141)</i></p>
---	--

Nors šįkart vertėja atkreipia dėmesį į autoriaus sumanymą skirtingas eilutes pradėti didžiosiomis raidėmis taip skaidant strofą semantiniiais intonaciniais vienetais, vis dėlto versdama tekstą vėl parodo savo neatidumą reikšmės niuansams – žodis *emprunter*, reiškiantis „pasiskolinti“, į lietuvių kalbą išverčiamas kaip „skolinti“. Bet daug didesnių klausimų kelia pritaikyta konkretizacijos strategija. J. Prévert'as konstruoja eilėrašį kaip ironišką nekaltojo prasidėjimo parafrazę – Jėzus gimė vien iš motinos, o lyrinis subjektas teigia gimęs vien iš vyro (tėvo). Atsižvelgiant į intertekstinius eilėraščio ryšius su Naujuoju Testamentu, galbūt junginį *fils de l'homme* derėtų versti kaip „žmogaus sūnus“, nes būtent šiuo vardu save vadino Jėzus. Kita vertus, taip išnyksta dviprasmybė, nes prancūziškai *homme* reiškia tiek „žmogus“, tiek „vyras“. Kompromisinis variantas būtų išsaugoti semantinį žaismą praplečiant pirmąją vertimo eilutę: „Aš irgi esu žmogaus sūnus, vyro sūnus“.

Kitas žodžių žaismas, kurį vertėja, sąmoningai ar ne, panaikina, taip sumažindama išversto eilėraščio semantinę ir estetinę vertę, yra opozicinė įtampa tarp žodžių „neįmanoma“ (*impossible*) ir „būtina“ (*nécessaire*). Sprendimas pasirinkti „žygdarbį“ galėtų būti visai vykęs, jei taip nebūtų panaikinamas J. Prévert'o poetikai būdingas opozicijų gretinimas.

IŠVADOS

Apibendrinant galima teigti, kad J. Prévert'o stiliaus ypatybės smarkiai paveikė siurrealistinė estetika, o žodžių žaismas laikytinas vienu iš kertinių autoriaus poetikos elementų. Geras poetinio teksto vertimas yra kūrybinis aktas ir kompromisas, kuriuo stengiamasi išlaikyti originalo tekstui būdingą turinio ir formos jungtį bei įtampą – semantinį teksto ritmą. Vertėjo užduotis yra savitai perteikti ne vien tai, ką žodžiai sako, bet ir ką jie daro, būtent teksto kaip semantinės ir estetiškos visumos įspūdį bei specifiką. Jei originalo žodžių žaismas neišverčiamas žodžių žaismu vertimo kalboje arba bent jau

kita įtaigia retorine priemone, vertimą galima laikyti neįvykusiu, nes eilėraščio visuma nebedarys skaitytojui atitinkamo poveikio ir liks suprantama tik mokančiajam skaityti originalą.

Tiek įvadiniame *Puokštės* straipsnyje simboliškai klaidingai įvardyta J. Prévert'o mirties data, tiek įvairūs vertimo netikslumų pavyzdžiai leidžia daryti prielaidą, kad knyga parengta skubotai, o tai neigiamai paveikė daugumos tekstų vertimo kokybę. Gali būti, kad vertėjai pritrūko laiko ilgiau padirbėti ieškant kūrybinių sprendimų, kaip išversti žodžių žaismą J. Prévert'o eilėraščiuose, o dalis žodžių žaismo galėjo likti apskritai neatpažinta. Eilėraščių vertimus, kuriuose žodžių žaismas praleistas arba išverstas panaikinant originalui būdingus fonetinius sąskambius arba dviprasmybes, galima laikyti neįvykusiais vertimais. Nors vykęs žodžių žaismo vertimas į lietuvių kalbą susijęs su neišvengiamais kompromisais (šiek tiek pakitusia eilėraščio semantine ir sintaksine struktūra), vis dėlto tai nereiškia, kad žodžių žaismo išversti neįmanoma. Kūrybiškai perimant originalo teksto elementų kuriamą prasmį įtampą tiesioginis verstinio teksto poveikis skaitytojui (komizmas, intelektualinis malonumas) gali būti išlaikomas.

ŠALTINIAI

Prévert J. 1999. *Puokštė*. Vilnius: LRS leidykla (vertė Neringa Abrutytė).

LITERATŪRA

Ališanka E. 2007. Poezijos vertimai, arba Don Kichoto žygis per pasaulio literatūrą. *Kultūros barai* (1), 22–25.

Aurouet C. et al. 2003. Pourquoi commenter Prévert? Jacques Prévert „Frontières effacées“: actes des „Journées internationales Jacques Prévert“, les 11, 12 et 13 décembre 2000 à l'Université Paris III/Sorbonne-Nouvelle. Paris: L'Age d'Homme, 7–16.

Baker E. W. 1967. *Jacques Prevert*, New York: Twayne Publishers.

Connolly D. 1998. Poetry Translation. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. New York: Psychology Press, 170–176.

Delabastita D. 2004. Wordplay as a Translation Problem: a Linguistic Perspective. *Übersetzung, translation, traduction*, 600–606.

Froidefond M. 2007. De l'ostinato au pastiche : approche comparée du comique de répétition en poésie et en musique au XXe siècle. *Études littéraires* 38 (2-3), 71–86.

Guiraud P. 1976. Les jeux de mots. *Que sais-je ?* Paris: PUF.

Jakobson R. 2004. Lingvistika ir poetika. *Baltos lankos* (18/19), 9–18.

Meschonnic H. 2012. *Poétique du traduire*. Paris: Verdier.

Pym A. 2014. *Exploring Translation Theories* (Google eBook). New York: Routledge. Prieiga internetu: https://books.google.lt/books?id=W13JBQAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [žiūrėta 2014 -01-25].

Spehner N. 2010. Paroles de Jacques Prévert. *Entre les lignes* 6 (3), 28–29.

VSŽ 2014 – Pažūsis L., Maskaliūnienė N., Darbutaitė R., Klioštoraitytė R., Mankauskienė D., Miškinienė I., Paura M. *Vertimo studijų žodynas*. Vilnius: Lodvila.

JEUX DE MOTS DANS LA POÉSIE DE JACQUES PRÉVERT : ANALYSE DE LA TRADUCTION EN LITUANIEN DU RECUEIL « BOUQUET »

TOMAS TAŠKAUSKAS

Résumé

Dans le présent article sont analysées et évaluées les traductions en lituanien des jeux de mots des poèmes de Jacques Prévert. Tout d'abord, en soulignant que les jeux de mots peuvent être considérés comme un des éléments clés de la poétique de Jacques Prévert, sont étudiées les particularités du style du poète. Ensuite est présentée et analysée la problématique de la traduction de la poésie en général. On définit la notion de « jeu de mots » ainsi que l'on indique des stratégies appropriées concernant la traduction des jeux des mots dans la poésie. On se base également sur les postulats principaux d'Henri Meschonnic (*Poétique du traduire*, 2012) pour évaluer la qualité des traductions lituanienes.

On en est arrivé à de telles conclusions : premièrement, les traductions des poèmes dans lesquelles les jeux de mots sont éliminés peuvent être considérées comme des non-traductions. Deuxièmement, le mythe d'intraduisibilité des jeux de mots est mis en question tout en démontrant que même si on doit accepter des compromis sur les plans sémantique et syntaxique, la transposition créative peut conserver l'effet produit par un jeu de mots et le transmettre au lecteur de la traduction.